

Bastu vid Backa, Vaddö, Uppland.

Under senare tid ha basturnas antal betydligt förminskats. Deras försvinnande är vanligen förorsakadt dels af att de genom oförsiktig eldning brinna upp, dels rifvas de helt enkelt bort, och i senare fallet är det då någon, som för en ringa penning köper dem för timrets skull. I flera delar af Uppland finnas dock ännu rätt många kvar, men deras tid är säkerligen inom kort förbi. Bastun vore verkligen förtjänt af sin egen monografi, och må i så fall denna lilla uppsats tjäna som bidrag till en sådan.

Såsom »badstuga» har den nog för mycket länge sedan spelat ut sin roll. Den tjänar numera till torkning af säd och på en del ställen, där linodling till husbehof bedrifves, äfven till plats för linberedningen, hvarom den i och utanför svalen befintliga mängden af boss och affall vittnar. I vissa orter inom landskapet brukas den ock till rökning af fläsk och köttvaror.

Som hufvudtyper bland de många utvecklingsstadier och variationer, som i detta landskap anträffats, må framhållas: 1) bastun med öppen svale på ena kortsidan, 2) med inbyggd svale på ena kortsidan och med ytter- och innerdörr på gaveln, 3) med inbyggd svale på samma plats som å de föregående, men med ytterdörr längst fram på ena långsidan.

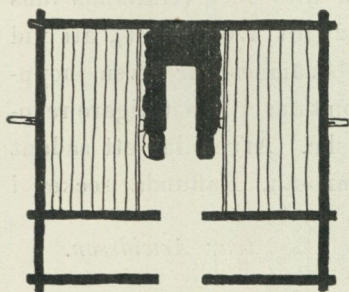

Fig. 1. Bastu vid Backa, Vaddö, Uppland. Plan.

Sannolikt enastående är den bastu, som jag sommaren 1908 anträffade vid Backa i sydligaste delen af Vaddö, på gränsen mot Vätö socken. I motsats till ofvan framställda typer har denna svalen vid ena långsidan. Denna anordning har gjort, att bastuns plan, fig. 1, blifvit nästan kvadratisk med följande mått: längd 5,80, bredd 5,25.

Genom den midt på långväggen anbragta dörren kommer man in i svalen, i hvilkens båda ändar inställts linbräkningsredskap och andra »grejor». Midtför nyss nämnda dörr leder en dylik in i själfva

bastun. Ungefär en meter från denna dörr och alldeles midtför den-
samma reser sig ugnens manshöga gnisthuf. Ugnen är rätt stor, i

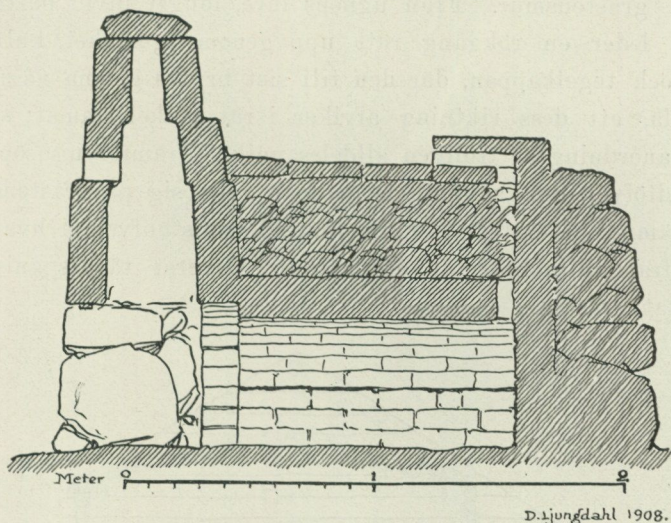

Fig. 2. Bastu vid Backa, Vaddö, Uppland. Längdsnitt.

allt som allt två och en half meter lång och en och en half meter
bred. Dess borte ända når intill borte väggen. Den är murad af
tegel och med helt, ej genombrutet, halfeirkelformigt hvalf. Utanpå

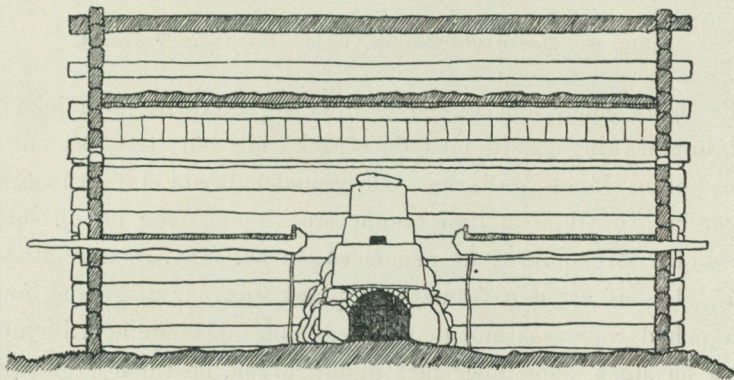

Fig. 3. Bastu vid Backa, Vaddö, Uppland. Längdsnitt.

är den till en höjd af sjuttiofem centimeter klädd med på hvarandra
uppstaplade stora gråstenar. Det, såsom brukligt är, på ugnshvalf-

vet anbragta kullerstenslagret är öfvertäckt af på flatsidan lagda tegelstenar, så att däraf bildas en kapp, som åt sidorna möter nyss-nämnda gråstensmur. Från ugnens inre, längst invid bortre ugnsväggen, leder en rökgång rätt upp genom ugnstaket, kullerstenslagret och tegelkappan, där den till sist brytes genom några tegel, så lagda, att dess riktning afviker i rätt vinkel framåt; se fig. 2. Denna anordning är troligen alldeles unik. Framför ugnöppningen och midtöfver den så kallade grufvan reser sig på gråstensfot den förut nämnda, i tre afsatser tegelmurade gnisthufven, i hvars andra afsats framtill anbringats ett rökhål. Öfverst täckes gnisthufven af en flat gråsten.

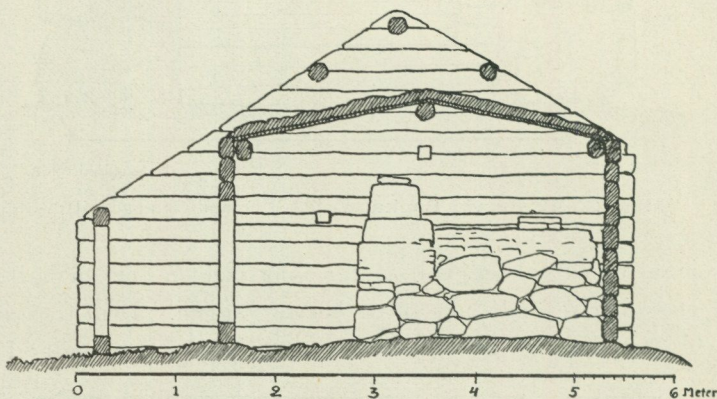

Fig. 4. Bastu vid Backa, Vaddö, Uppland. Tvärsnitt.

På båda sidor om ugnen befinna sig lafvarna, som icke förete något anmärkningsvärdt, men de sträcka sig här, till följd af byggnadens plan, längs gaffarna. De ganska breda lafvarna äro med sina ändar infällda mellan tvenne stockhvarf, men nå ej, som ofta annorstädes förekommer, ut genom väggarna. De sammanhållas hvar för sig, dels af att den främsta af plankorna når ut genom långväggarna och där pressas mot de andra genom insläende af kilar utifrån, dels af en stock, som löper tätt under lafven, med den något krokiga rotändan omfattande framkanten och med toppändan utskjutande genom gavleväggen, utanför hvilken en kil i stocken hårdt genomdrives; se fig. 3. Denna stock uppbäres vid rotändan af ett stöd

mot golfvat. I lafvens framkant är en liten öppning utskuren och försedd med skjutbar lucka, för att lättare kunna aflägsna den torrade säden.

Bastun är försedd med innertak af klufvet virke och därofvån på jordfyllning. Detta tak, se fig. 4, hvilar på tvenne i jämnhöjd med väggbanden längs väggarna löpande stockar samt på en något högre liggande midtås. Yttertaket, af halm, hvilar på en ryggås och tvenne sidoåsar och tjänar äfven åt ena sidan som tak öfver svalen.

D. Ljungdahl.

Konst-ur i Stockholms Storkyrka.

Mot slutet af medeltiden började offentliga ur att mera allmänt uppsättas. Dessa äldre ur, hvilka ända till slutet af 1600-talet saknade pendel och endast reglerades af en oro, voro såsom tidmätare skäligen ofullkomliga. I stället för att uteslutande ägna sina krafter åt förbättringar i nämnda hänseende, ansträngde sig urmakarna att göra verken så komplicerade som möjligt och låta dem utföra en mängd konststycken, som emellertid ytterligare försämrade gången. I enlighet med tidens smak utvisades sålunda månens och stjärnornas gång, solens ställning i djurkretsen och dylikt, eller ock inrättades uren så, att rörliga figurer angåfvo timman.

Äfven här i Sverige hafva funnits ur med dylika »konster och behändigheter». Af dessa s. k. konst-ur äro de i Uppsala och Lund allmänt bekanta och många gånger beskrifna. Inledningsvis lämnas emellertid här en kort redogörelse för dessa ur för att i viss mån belysa anordningarna å det konst-ur, som närmast skulle utgöra föremål för detta meddelande.

Uppsalauret, som förfärdigades af Vadstenamunken Petrus Astronomus åren 1504—1506, var uppställt i domkyrkan mellan två pelare bakom altaret och »var ärnat, utom det, som egenteligen fordras af et Ur, at visa hela Calendarium med sin Computus Ecclesiasticus¹, Solens och Månens gång i sina Circklar, och denna

¹ = kyrkliga tideräkningen.